

УДК 821.161.2.02:036.1

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.11.06

ТЕТЯНА ШВЕЦЬ,

*кандидат філологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)*

**Жанрово-стильові особливості фентезі у художньому світі
Галини Пагутяк**

У статті здійснено спробу проаналізувати й узагальнити ознаки фентезі, реалізовані в художньому світі прози для дітей Галини Пагутяк (романах «Королівство» і «Книгоноші з Королівства», «Втеча звірів, або Новий Бестіарій»).

Ключові слова: *фентезі, жанрові експерименти, міфологізовані та архетипні образи.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... З-поміж українських письменників, які працюють у жанрі фентезі, особливе місце посідає Галина Пагутяк. У літературних колах письменницю часто називають «найсамотнішим і найутаємнішим мислителем новітньої літературної доби», а її твори – такими, що не вписуються в розряд бестселерів і блокбастерів, акцентують на духовних константах-оберегах (Я. Голобородько). Її творчий доробок представлений також різними категоріями фентезійної літератури: містично-філософською, метафоричною, героїчним фентезі, готичною прозою: «Завдяки філософському плану оповіді й психологічній насиченості твори авторки набувають всезагальності, відтворюючи вічні закони розвитку цивілізацій» [6, с. 10]. У її творах порушуються складні філософські проблеми (пошуку сенсу життя і призначення людини, втрати духовності, цивілізаційної кризи), проте письменниця вдало адаптує «дорослу» тематику до особливостей дитячого сприйняття в ряді творів для середнього шкільного віку: повісті «Лялечка і Мацько», романах «Королівство» і «Книгоноші з Королівства», «Втеча звірів, або Новий Бестіарій». Аналізуючи твори Г. Пагутяк для дітей, дослідники (А. Артюх, І. Гречаник, Ю. Джугастрянська) виявили спорідненість їх тематики з темами «дорослої» літератури.

Аналіз досліджень і публікацій... Творча індивідуальність Г. Пагутяк розвивається яскраво і своєрідно. Неординарний художній світ, індивідуальний стиль, жанрові імпрровізації та спроби експериментування, синтезування традицій і новаторства у творчості української письменниці Галини Пагутяк уже третє десятиліття

привертають увагу дослідників літератури. Характеристику прози Г. Пагутяк здійснювали Т. Гундорова, О. Карабльова, Н. Мельник, Р. Мовчан, О. Поліщук, Т. Тебешевська-Качак, Р. Харчук та інші літературознавці, наголошуючи на окремих аспектах художнього твору авторки (стильова своєрідність, образ ідеального світу, жанрові модифікації новели, символістська концептуалізація самотності у прозі тощо). Значний науковий інтерес становлять кандидатські дисертації А. Артюх «Проза Галини Пагутяк: герметичність як домінанта індивідуального стилю» (2009), І. Білої «Метароман Галини Пагутяк: текст і контекст» (2011), Г. Бокшань «Неоміфілогізм у художній прозі Галини Пагутяк» (2017).

Формулювання цілей статті... Мета статті – проаналізувати й узагальнити ознаки фентезі, реалізовані в художньому світі прози для дітей Галини Пагутяк.

Виклад основного матеріалу... У 1954 році світ побачила книга Дж. Р. Р. Толкіна «Володар кілець». З часу появи роману термін «фентезі» остаточно приживається в літературі та поступово починає займати все більшу частину культурного життя людей: живопис, кінематограф, комп'ютерні та настільні ігри і т. ін. Феєричний світовий успіх книг Джоан Роулінг про хлопчика-чарівника Гаррі Потера став поштовхом для заповнення свідомості молоді підлітково-дитячим фентезі.

В Україні фантастика та фентезі часто сприймаються як синоніми, хоча, як тлумачить «Літературознавча енциклопедія»: «Фентезі (англ. fantasy: ідея, вигадка) – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією [6]». Дослідники виділяють три основні напрями літератури фентезі: класичний, історичний та науковий, серед яких, відповідно, виокремлюють такі жанрові різновиди: героїчне фентезі; високе (епічне) фентезі; ігрове фентезі; історичне фентезі; темне фентезі та ін. [8].

Дослідники пропонують різні, часом полемічні, точки зору на визначення жанрової природи творів Г. Пагутяк. Т. Тебешевська-Качак стверджує, що експериментальність художнього методу письменниці виявилася насамперед на жанрово-стильовому рівні [2].

Г. Пагутяк, на думку Г. Бокшань, дуже органічно виявляє свою творчу індивідуальність у жанрових формах історично-міфологічного і готичного роману, фентезі, антиутопії, міфологічно-історичної та філософсько-фантастичної повісті. Творчості Г. Пагутяк властива

естетика ірраціонального, фантазійного, інтуїтивного, сновидного, тому слід визнати закономірним вплив на неї готичної літератури, проте варто наголосити і на тому, що традиційні атрибути готичних романів – покинуті старі будинки, занедбані порослі лісом чи чагарниками місцевості – у прозі Г. Пагутяк завжди наділені рисами психоаналітичних символів і семантикою архетипів [2].

О. Леоненко дійшла висновку, що «творчість Галини Пагутяк за своїми атрибутивними характеристиками можна віднести до містично-філософського фентезі, де «істинна реальність» постає як складна та багатозначна концепція буття, що вмщує не тільки звичні, але й «надзвичайні» шари, до яких мають доступ лише обрані» [6, с. 98].

Магістральними у творчості Г. Пагутяк є онтологічно-антропологічна та культурно-історична тематики, що охоплюють мотиви протистояння цивілізації та природи, самотності й відчуженості, духовної безпритульності, мистецтва загалом і книги зокрема. Авторка збагатила українську прозу екзотичною тематикою і створила власні міфологізовані образи.

Типові жанрові ознаки дилогії «Королівство» та «Книгоноші з Королівства» дають підстави дослідникам зараховувати їх до жанрового різновиду фентезі, у зразках якого «використовуються елементи архаїчного міфу, чарівної казки, лицарського роману з кодексом честі <...> тощо» [7, т.2 с. 530].

Сюжет «Королівства» пригодницький, він побудований за перипетійним принципом, багатолінійний. З перших сторінок твору Галина Пагутяк занурює читача у фантастичний світ, використовуючи прийоми перевтілення, подорожі реальними й ірреальними світами, сну. Письменниця при цьому поєднує таємниче, незвичайне із повсякденним, буденним.

Головні герої роману перебувають у постійному русі; вони, немов «крізь терни до зірок», через Граничний світ, убогий, укритий густим туманом і темрявою, подорожуючи різними світами, сягають Королівства й там залишаються назавжди. Мікротеми твору (дружба, перше кохання, любов до тварин, любов до книги), фантастично-пригодницький сюжет, атмосфера дива й таємниці, захоплююча інтрига розраховані на рецепцію підлітково-юнацької аудиторії. Водночас філософська глибина, алегоризм, символізм адресують роман і дорослому читачеві [5].

Письменниця на прикладі міфологічних образів розкриває утопічну модель соціуму. Якісні зміни у процесі розгортання сюжету стають причиною зміни жанрової концепції твору. Його щасливе завершення можна розцінювати не як торжество справедливості, а як

віднайдення героями душевної рівноваги й гармонії. Усе це є свідченням процесу творення оригінальної генеричної структури – фентезі, у який залучаються жанрові форми попередніх епох; взаємодіючи, вони взаємозбагачують один одного, і, як наслідок, демонструють оригінальні зразки нової наративної якості.

Загадкова біографія Каспара Гаузера, який у 1828 році вперше з'явився на площі Нюрнберга, схвилювала уяву багатьох письменників й покликала до життя створення кількох десятків прозових творів. Каспар Гаузер на прізвисько «Дитинча Європи» – таємничий знайда, одна із загадок XIX століття. Юнака, який практично не вмів ходити та говорити, знайшли у Нюрнберзі. Його вбив невідомий п'ять років тому. Попри всі зусилля та величезну нагороду, призначену баварським королем, ні справжнє ім'я, ні походження Каспара, ні причину його вбивства, ні особу вбивці встановити так і не вдалося [1].

Біографія Каспара Гаузера покладена в основу однойменного образу казкової повісті Галини Пагутяк «Втеча звірів, або Новий Бестіарій». У посиланнях на книгу «Мій Близький і Далекий Схід» письменниця пояснює значення цього архетипного образу: «дикун, якого цивілізують» [9, с. 21]. У дитячій повісті Г. Пагутяк актуалізує такі риси цього архетипу, як моральна чистота, вроджена доброта, гармонійність стосунків із природою, тяжіння до відновлення втраченого у Всесвіті ладу.

Г. Пагутяк наводить міфологізований варіант біографії історичної постаті, позбавлений конкретики, що засвідчує універсальність відтвореного автором архетипу. Якщо історичний Каспар Гаузер після тривалого перебування у підземеллі потрапив до людей, які в намаганнях цивілізувати його замість притулку створили ще одну в'язницю, то Г. Пагутяк надає альтернативну версію життя казкового героя. Письменниця рятує хлопчика від згубного впливу людей і забезпечує можливість справжнього притулку, сутність якого вербалізовано Каспаром: «Ставши вільним, я обрав собі життя без людей: серед звірів і птахів» [10, с. 26]. У такий спосіб Г. Пагутяк актуалізує семантику руйнівного впливу цивілізації. В'язниця, з якої вдалося звільнитися казковому Каспару, символізує світ без любові, співчуття й милосердя, що здатен спотворити первозданну людську сутність, деформувати свідомість і позбавити шансу налагодити гармонійні стосунки з довкіллям. Живучи в такому світі, людина втрачає можливість реалізувати своє призначення [1].

Ключовими для розуміння архетипності образу Каспара Гаузера є слова однойменного казкового героя: «Я думаю, що в цьому світі ніколи не було ладу. Його не може бути без милосердя і доброти. Серед нас

багато каспарів гаузерів. Єдине, що ми можемо зробити, вийшовши з темниці, це визволити інших з неї і бути добрими до них» [10, с. 221]. Літературна інтерпретація медичного «синдрому Каспара Гаузера» фокусується на нездатності реалізувати своє призначення в оточенні, позбавленому любові й милосердя, на неможливості Всесвітньої гармонії без злагоди у стосунках з усіма істотами. Через образ Каспара Гаузера реалізовано мотив самотності як екзистенційного відчуження від жорстокого світу. Як бачимо, «доросла» тема самотності знаходить відображення й у аналізованому творі. «Дитячу» її дефініцію вербалізовано Каспаром: «Це коли ти і світ, що тебе оточує, – різні» [10, с. 46].

Отже, сучасна дитяча література формується під впливом сильних соціальних змін і нового світовідчуття. Вона різнохарактерна та поліфункціональна, оскільки виступає одночасно складовою літературного, культурного та навчально-виховного процесів. Сучасні соціологічні дослідження свідчать про надзвичайну популярність сьогодні такого жанрового різновиду фантастичної літератури як фентезі. У рейтингу літературних видів і жанрів фантастика та фентезі, за уподобаннями населення, випереджають усю класичну та сучасну літературу (українську, зарубіжну), поезію, мемуари, публіцистику. Особливо це стосується молодіжного середовища; саме молодь найбільше сповнена бажання щось перебудувати в цьому світі, змінити на краще. Фентезі порівняно молодий жанр, в Україні він почав розроблятися лише наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. На відміну від наукової фантастики, фентезі не прагне пояснити світ, у якому відбувається дія твору, з погляду науки. У такому світі може бути реальним існування богів, чаклунства, міфічних істот, привидів і будь-якої іншої фантастичної суті.

Висновки... Талант Г. Пагутяк органічно виявляється у жанрових формах, характерних для літератури фентезійного напрямку, причому в багатьох її текстах спостерігається наявність кількох жанрових ознак. Схильність авторки до художніх експериментів виявилася у створенні оригінальних форм фентезі з міфологічно-казковими компонентами. Головною у творчості Г. Пагутяк є філософська тема буття людини та культурно-історична тематика, що включає мотиви протистояння цивілізації та природи, самотності й відчуженості, духовної безпритульності, мистецтва загалом і книги зокрема. Авторка збагатила українську прозу екзотичною тематикою і створила власні фантастично-казкові світи [1].

Типові жанрові ознаки дилогії «Королівство» та «Книгоноші з Королівства» дають підстави дослідникам зараховувати їх до жанрового

різновиду фентезі. Для створення головного героя казкової повісті Г. Пагутяк використала елементи біографії Каспара Гаузера, надавши їм універсального характеру в рамках архетипу «шляхетного дикуна», акцентуючи первозданну чистоту і цнотливість, безборонність перед згубним впливом цивілізації. Своєрідність авторського міфомислення виявилася в літературній інтерпретації «синдрому Каспара Гаузера», що полягає в неспроможності йти власним шляхом – дорогою «освіченого серця» – у холодному, байдужому світі, позбавленому культури почуттів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бокшань Г. Архетипні риси біографії Каспара Гаузера в казковій повісті Галини Пагутяк «Втеча звірів, або новий бестіарій». *Питання літературознавства / Pytannia literaturoznavstva / Problems of Literary Criticism*. № 90. 2014. С. 62–1.
2. Бокшань Г. Міфопоетика пригодницького роману Галини Пагутяк «Королівство». *Мільйон історій: поетика пригод у літературі та медіа. Збірник наукових матеріалів конференції (Бердянськ, 22–23 вересня 2016 року)*. Бердянськ: БДПУ, 2016. С. 17–18.
3. Джугастрянська Ю. Радісна пустеля Галини Пагутяк. *Літературна дефіляда. Сучасна українська критика про сучасну українську літературу. Бібліотека «Літакценту»*. К.: Темпора, 2012. С. 32–48.
4. Жулинський М. Чому на сонячній галявині плакав лис? *Пагутяк Г. Діти*. К.: Рад. письменник, 1982. С. 5–12.
5. Кизилова В. В. Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття: монографія. Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 400 с.
6. Леоненко О. Національний варіант жанру фентезі в прозі Галини Пагутяк (на матеріалі роману «Смітник Господа нашого»). [www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe)
7. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. К.: Академія, 2007. – (Серія «Енциклопедія ерудита»: ЕЕ). Т. 2: М (МаадайКара) – Я (я-форма) / авт. уклад. Ковалів Ю. І. – 622 с.
8. Логвіненко Н. Фентезі як вид фантастичної прози. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 5. С. 38-40.
9. Пагутяк Г. Брат мій Енкіду. *Мій Близький і Далекий Схід: повість та есеї*. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. С. 18–67.
10. Пагутяк Г. Втеча звірів, або Новий бестіарій. К.: АБА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 240 с.
11. Пагутяк Г. Королівство: для серед. шк. віку. / Вид. 2-ге, випр. Вінниця: Теза, 2010. 378 с.
12. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект). *Слово і час*. 2006. № 9. С. 51–58.

References:

1. Bokshan H. Arkhetypni rysy biohrafii Kaspara Hauzera v kazkovii povisti Halyny Pahutiak «Vtecha zviriv, abo novyi bestiarii». Pytannia literaturoznavstva / Pytannia literaturoznavstva / Problems of Literary Criticism. № 90. 2014. S. 62–1.
2. Bokshan H. Mifopoetyka pryhodnytskoho romanu Halyny Pahutiak «Korolivstvo». Milion istorii: poetyka pryhod u literaturi ta media. Zbirnyk naukovykh materialiv konferentsii (Berdniansk, 22–23 veresnia 2016 roku). Berdiansk: BDPU, 2016. S. 17–18.
3. Dzhuhastrianska Yu. Radisna pustelia Halyny Pahutiak. Literaturna defiliada. Suchasna ukrainska krytyka pro suchasnu ukrainsku literaturu. Biblioteka «Litaktsentu». K.: Tempora, 2012. S. 32–48.
4. Zhulynskiy M. Chomu na soniachnii haliavyni plakav lys? Pahutiak H. Dity. K.: Rad. pysmennyk, 1982. S. 5–12.
5. Kyzyl'ova V. V. Khudozhnia spetsyfika ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva druhoi polovyny KhKh stolittia: monohrafiia. Derzh. zakl. «Luh. nats. un-t imeni tarasa Shevchenka». Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2013. 400 s.
6. Leonenko O. Natsionalnyi variant zhanru fentezi v prozi Halyny Pahutiak (na materialy romanu «Smitnyk Hospoda nashoho»). www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
7. Literaturoznavcha entsyklopediia: u 2 t. K.: Akademiia, 2007. – (Seriiia «Entsyklopediia erudyta»: EE). T. 2: M (MaadaiKara) – Ya (ia-forma) / avt. ukklad. Kovaliv Yu. I. – 622 s.
8. Lohvinenko N. Fentezi yak vyd fantastychnoi prozy. Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli. 2014. № 5. S. 38-40.
9. Pahutiak H. Brat mii Enkidu. Mii Blyzkyi i Dalekyi Skhid: povist ta esei. Lviv: LA «Piramida», 2014. S. 18–67.
10. Pahutiak H. Vtecha zviriv, abo Novyi bestiarii. K.: ABA-BA-HA-LA-MA-HA, 2013. 240 s.
11. Pahutiak H. Korolivstvo: dlia sered. shk. viku. / Vyd. 2-he, vypr. Vinnytsia: Teza, 2010. 378 s.
12. Tebeshevska-Kachak T. Khudozhni osoblyvosti prozy Halyny Pahutiak (zhanrovo-stylovyi aspekt). Slovo i chas. 2006. № 9. S. 51–58.

Summary

Tetiana Shvets

Genre and Style Peculiarities of Fantasy in the Artistic World of Halyna Pahutiak

The article is an attempt to analyze and summarize the features of fantasy, realized in the artistic world of children's prose by Halyna Pahutiak (novels «Kingdom» and «Book-Pedlars from the Kingdom», «Escape of Beasts, or the New Bestiary»).

Key words: *fantasy, genre experiments, mythologized and archetypal images.*

Дата надходження статті: «21» вересня 2020 р.

Дата прийняття до друку: «04» листопада 2020 р.